

Dariusz Makieła

SPRAWA PRUSKA W POKOJU OLIWSKIM Z 3 MAJA 1660 R. CZ. 2 ROKOWANIA W OLIWIE I ZAWARCIE POKOJU

Słowa kluczowe:

Brandenburgia–Prusy, Rzeczpospolita, Szwecja, wojna północna 1655–1660, traktat welawski, pokój oliwski

Schlüsselwörter:

Brandenburg–Preußen, Polnisch–Litauische Republik, Schweden, Nordischer Krieg 1655–1660, Vertrag von Wehlau, Vertrag von Oliva

Keywords:

Brandenburg-Prussia, Kingdom of Poland, Sweden, Second Northern War 1655–1660, Treaty of Wehlau, Treaty of Oliva

INSTITUT POLSKI
IM. WŁODZIMIERZA KETRZYŃSKIEGO

Wprowadzenie pod toczące się w Oliwie od stycznia 1660 roku rokowania pokojowe problemu traktatu welawskiego oraz jego objęcie pokojem powszechnym, mającym zakończyć rozpoczętą jeszcze w 1655 roku wojnę, było dla elektora Fryderyka Wilhelma istotne z kilku powodów. Poza kwestiami sojuszu wojskowego, określającego zasady dalszego udziału Brandenburgii–Prus w wojnie przeciwko Szwedom, w traktacie welawskim odniesiono się również – co miało dla elektora także szczególne znaczenie – do podstawy wzajemnych stosunków polsko-pruskich, określających jego pozycję prawno-polityczną w księstwie pruskim. Sprawa ta była – jak wiadomo – przedmiotem licznych zabiegów, podejmowanych przez niego w czasie toczącej się od 1655 roku wojnie szwedzko-polskiej. Elektor, zerwawszy uprzednio związki z Rzeczpospolitą, kilkakrotnie przymierzał się do poprawienia swojego stanowiska głównie przez współpracę ze Szwecją, z którą związał się w traktacie królewieckim z 17 stycznia 1656 roku, stając się lennikiem Karola Gustawa¹. Dopiero jednak w zawartym ze Szwedami 20 listopada 1656 roku

¹ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Staatsverträge Schweden, nr. 5–7 (dalej: GStA PK); S. Pufendorf, *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin 1695, 5 & 71–73 (dalej: Pufendorf, F. V); *Kurbrandenburgs Staatsverträge 1600–1700*, hrsg. von Th. von Moerner, Berlin 1867, nr 105–107 (dalej: Moerner); *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, hrsg. von B. Erdmannsdörffer, Berlin 1877, ss. 453–513, (dalej: UA VII); *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 23, Tl. 1, hrsg. von M. Hein, Berlin 1929, ss. 244–280 (dalej: UA XXIII, 1); F. Bosse, *Zur diplomatischen Vorgeschichte des Königsberger Vertrages auf Grund einer*

traktacie w Labiawie udało się elektorowi doprowadzić do tego, na czym mu najbardziej zależało, czyli do uznania jego suwerenności w księstwie pruskim oraz w zajętej przez niego podczas wojny Warmii². W sensie prawnym była to zupełnie jednoznaczna polityczno-prawna deklaracja obu stron, w której władza elektora we wspomnianych terytoriach została uznana za niezależną i nieograniczoną (*Serenissimus Princeps et Dominus et [...] successores masculi [...] sint et maneant Principes summi absoluti et Suverenij, ysque Iuribus, quibus Princeps summi et independenti potestate pollentes gaudent, vel merito gaudere debent, posthac gaudeant, utantur et fruuntur*)³. Pod tym względem postanowienia labiawskie, w których posłużono się pojęciem suwerenności na określenie władzy elektora w księstwie pruskim i w Warmii były pionierskim osiągnięciem w zakresie stosowania pojęcia suwerenności w ówczesnej praktyce polityczno-międzynarodowej⁴. Jego pełna skuteczność ujawniłaby się jeszcze bardziej, gdyby Fryderyk Wilhelm znalazłby się wśród zwycięzców powstającej w 1656 roku koalicji antypolskiej, dyktującym Rzeczypospolitej warunki, a tym bardziej uczestniczącym w jej skutecznym rozbiorze⁵. Istotą bowiem ówczesnych zabiegów brandenburskich mogłoby być nie tylko zdobycie niezależności politycznej w Prusach Książęcych i w Warmii, ale przede wszystkim uzyskanie jej akceptacji prawnomiędzynarodowej.

kritischen Vergleichung von Samuel Pufendorfs schwedischen und brandenburgischen Berichte unter einander und mit den Acten, Berlin 1887; G. Wittrock, *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria*, Karolinska Förbundets Årsbok, 1921, ss. 1–55 (dalej: KFÅ).

² GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr. 22–23 (M); Moerner, nr 15a–15b; Pufendorf, F. V., 6 & 45–46; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 8, hrsg. von B. Erdmannsdörffer, Berlin 1884, ss. 86–112, 116–133 (dalej: UA VIII); UA XXIII, 1, ss. 322–388; G. Wittrock, *Marienburg och Labiau*, KFÅ, 1922, ss. 34–68, 72–116; D. Makilla, *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń 1998, ss. 33–34, 61–103; H. Quaritsch, *Souveränität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*, Berlin 1986, ss. 85–88. Warmię elektor pozyskał od Szwedów w lenno w traktacie malborskim z 25 czerwca 1656 r. GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 12–16 (M); Moerner, nr 109–111; Pufendorf, F. V., 6 & 21–29; UA VII, s. 545–618; UA XXIII, 1, ss. 298–318; E. Opgenoorth, *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Erster Teil: 1620–1660*, Göttingen 1971, ss. 334–336; L. Kubala, *Wojna brandenburska i najazd Rakoczego w roku 1656 i 1657*, Lwów 1917, ss. 331–335; B. Erdmannsdörffer, *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preussischer Staatsmann im 17. Jahrhundert*, Berlin 1869, ss. 376–384.

³ Art. 3 traktatu labiawskiego. GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22 (M); Moerner, Nr. 15a; Pufendorf, F. V., 6, & 45; G. Wittrock, op. cit., ss. 110–115; D. Makilla, op. cit., ss. 129–143. Uznanie przez Szwedów elektora za suwerena w Prusach Książęcych i w Warmii stawało się dla nich ustępstwem nie do uniknięcia, jeśli zamierzali zatrzymać elektora po swojej stronie w toczącej się wojnie. D. Makilla, op. cit., s. 61.

⁴ H. Quaritsch, *Souveränität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*, Berlin 1986, ss. 88–85; D. Makilla, op. cit., ss. 61–71.

⁵ G. Wittrock, op. cit., ss. 34–68; L. Kubala, op. cit., ss. 131–133; A. Neuber, *Das schwedisch-polnische Krieg Krieg und die österreichische Politik (1655–1657)*, Prag 1915, s. 8; E. Oplitz, *Österreich und Brandenburg in Schwedisch-Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*, Boppard/Rhein 1969, ss. 3–4, 9–10; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola 1613–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig 1894, ss. 78–80; R. I. Frost, *After the Deluge. Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge 1993, s. 85; M. Stangreiciu, *Traktat w Radnot (6 grudnia 1656) jako pierwsza próba rozbioru ziem Rzeczypospolitej: przyczyny, realizacja*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, ss. 215–224.

Rok 1657, a zwłaszcza przebieg ówczesnych działań wojennych, które przybrały niekorzystny dla elektora, jako szwedzkiego sojusznika obrót⁶, rozstrzygnęły jednak definitywnie, że od strony politycznej formuła labiawska, w której elektora kilkakrotnie określono suwerenem⁷, a posiadany przez niego pruski i warmiński terytorium przyznano suwerenność⁸, okazała się nie do utrzymania, zaś trwanie przy niej mogło przynieść elektorowi jedynie katastrofę, łącznie z utratą dotychczasowych osiągnięć⁹. Zmiana postępowania, jakiej dokonał elektor w trakcie wojny w 1657 roku, doprowadziła do porzucenia związku ze Szwecją i zawarcia sojuszu z Rzeczpospolitą w Welawie, wymierzonego przeciwko Szwecji oraz zawarcia kompromisu ze stroną polską w sprawie swojego statusu prawnopolitycznego w Prusach¹⁰. Kwestia ta była jednym z zasadniczych problemów, wymagających uregulowania we wzajemnych relacjach polsko-brandenburskich, których dotychczasowy stan zakłócony został rozpoczętą w 1655 roku wojną. W stosunku do rozstrzygnięć labiawskich, uzupełnionych sojuszem szwedzko-brandenburskim, w których władzę elektora w Prusach Książęcych i w Warmii uznano za suwerenną, w traktacie welawskim zawierano przede wszystkim pokój, zaś wzajemne relacje oparto o sojusz wojskowy. Przy jego okazji uznawano podmiotowość elektora jako

⁶ L. Kubala, op. cit., ss. 66–103, 124–184, 217–233; A. Walewski, *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. 1, Kraków 1866, t. 1., ss. 171–299, 339–346; E. Opitz, op. cit., ss. 1–19; S. Herbst, *Wojna obronna 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957, ss. 70–109; R. I. Frost, *The Northern Wars. Wars. State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow 2000, ss. 173–178; A. Przyboś, *Stefan Czarniecki w latach „Potopu” 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa 1957, ss. 119–179; J. Teodorczyk, *Wyprawa zimowa Czarnieckiego 1–20 II 1656 r. Bitwa pod Gołębim*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973, ss. 259–295; S. Herbst, *Trzydniowa bitwa pod Warszawą 28–30 VII 1656 r.*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973, ss. 137–157; K. Przyboś, *Operacja zimowo-wiosenna Karola X Gustawa w 1656 roku na ziemi przemyskiej*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, ss. 179–200; J. Wojtasik, *Wojna szarpana Stefana Czarnieckiego w dobie potopu szwedzkiego (1655–1660)*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, ss. 183–200.

⁷ W art. 6, w którym potwierdzano zachowanie sojuszu wojskowego, zawartego w traktacie malborskim, określono elektora *ipsique adeo Suverenitati Seu Summa potestati non est contraria*, który otrzymał *Ducatum Borussiae et Principatum Warmiae, absoluti, suvereny, independetesque Principes*. GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22 (M); Moerner, nr 15a; Pufendorf, F. V., 6, & 45; G. Wittrock, *Marienburg och Labiau*, ss. 111–115; D. Makilla, op. cit., ss. 129–143

⁸ [...] *in Ducatum Borussiae et Principatum Warmiae vel partem aliquam eorum pretendere, vel Duces et Principes in aliquo summae et absolutae [...] in qui eta possessione [...] summae potestatis et Suverenitatis inquietare debent*. (Art.4). GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22 (M); Moerner, nr 15a; Pufendorf, F. V., 6, & 45; G. Wittrock, *Marienburg och Labiau*, ss. 111–115; D. Makilla, op. cit., ss. 129–143

⁹ M. Philippson, *Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 1, Berlin 1897, ss. 272–274; E. Opgenoorth, op. cit., ss. 298–302; UA VIII, ss. 213–215; A. F. Pribram, op. cit., ss. 118–128.

¹⁰ O przebiegu rokowań *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola*, Archiv der Österreichischen Geschichte, Bd. 70, 1887, hrsg. von A. F. Pribram, nr LV–LXXXIII, ss. 260–333, (dalej: Lisola, Berichte); Elektor do Hoverbecka, Królewiec, 10 września 1657 r. UA VIII, ss. 216–217; A. F. Pribram, op. cit., ss. 128–134; D. Makilla, op. cit., ss. 56–60; idem, *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń 2001, ss. 387–402; idem, *Zniesienie hołdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennei wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 22, 2015, ss. 144–150.

strony traktatu oraz definiowano właściwości władzy elektora w Prusach pojęciem *iure supremii dominii cum summa atque absoluta potestate* (art. 5)¹¹.

W znaczeniu politycznym odejście w traktacie welawskim od formuły *soverinitas*, definiującej we wcześniejszym o kilka miesięcy traktacie labiawskim pozycję prawno-polityczną elektora w Prusach, niosło określone konsekwencje. Domniemanie, że było to wynikiem pewnej swobody w formułowaniu różnych pojęć określających władzę, stanowiącej rezultat dopiero co powstającej praktyki, w której tworzenie pojęć określających stany prawne dalekie było jeszcze od stabilizacji, a opierało się na pewnej szczególnej dowolności ich kształtowania oraz rozumienia – może być jedynie częściowo prawdziwe¹². Wprawdzie ówczesna praktyka nie była konsekwentna w zakresie stosowania pojęć określających władzę, zwłaszcza w stosunkach zewnętrznych, niemniej jednak sens i znaczenie pojęcia suwerenności, także w jego praktycznym pojmowaniu, całkiem dobrze rozumiano po stronie brandenburskiej¹³. Potwierdzenie tego odnaleźć można zarówno w rokowaniach poprzedzających zawarcie traktatu labiawskiego¹⁴, jak również

¹¹ GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); M. Dogiel, *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno 1764, nr 327–328, (dalej: Dogiel IV), ss. 486–493; Moerner, nr 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; S. und H. Dolezel, *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1. *Polen und Litauen*, Köln 1971, nr 40–41, ss. 184–196, (dalej: Dolezel).

¹² D. Willoweit, *Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt. Landesobrigkeit, Herrschaftsrechte und Territorium in der Rechtswissenschaft der Neuzeit*, Köln 1975, ss. 109–184.

¹³ D. Makiła, *Między Welawą a Królewcem*, ss. 43–55; *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. VI, hrsg. von B. Erdmannsdörffer, Berlin 1872, ss. 663–698 (dalej: UA VI); UA VII, ss. 359–377; UA XXIII, 1, ss. 170–234; Przepuszczenie to potwierdzają doświadczenia wysłanników brandenburskich. W obu przypadkach, zarówno w rokowaniach ze Szwedami w Labiawie w 1656 r., jak i z Polską w 1657 r., głównym pełnomocnikiem brandenburskim był baron Otto von Schwerin, który z pewnością znał i rozumiał znaczenie pojęcia suwerenności, chociażby z czasów swojego pobytu na studiach w Niderlandach, którym w traktacie rozejmowym z 1609 r. król Hiszpanii kwitował suwerenność nad prowincjami. W rokowaniach zmierzających do zawarcia pokojów westfalskich, koncipowano pojęcie suwerenności w wymiarze wewnętrznym Rzeszy. B. Erdmannsdörffer, op. cit., ss. 5–6; M. Hein, *Otto von Schwerin. Der Oberpräsident des Großen Kurfürsten*, Königsberg 1929, s. 3; S. Lundkvist, *Säkerhet och Fred. Kring den westfalska fredens problematik*, w: *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnande Wilhelm M. Calgren den 6 maj 1987*, Stockholm 1987, ss. 163–173; H. Quaritsch, op. cit., ss. 85–88. Suwerenność w Prusach Książęcych, jako roszczenie polityczno-prawne, pojawiła się w rokowaniach elektora ze Szwedami już w 1655 r., zwłaszcza w rozmowach szczecińskich, prowadzonych przez elektora ze Szwedami w lipcu 1655 r. G. Wittrock, op. cit., ss. 11–26.

¹⁴ Problem uzyskania suwerenności w Prusach Książęcych i jego znaczenie dla pozycji elektora pokazuje korespondencja dyplomatyczna, wskazując ten problem za główny cel polityki brandenburskiej w latach wojny północnej 1655–1657. Elektor do O. von Schwerina po rozmowach z wysłannikiem szwedzkim Christophem Karlem von Schlippenbachem wyraził *wegen der Souverenitet [...] das, Weill Ich hirauff So faste bestunde [...] solte man alsdan woll die Souverenitet und dabey Stettin erhalten*. UA VIII, ss. 737–738. Już podczas pierwszej audiencji u Karola Gustawa 15 września 1656 r. we Fromborku, na zapytanie o warunki dalszej współpracy szwedzko-brandenburskiej, O. von Schwerin wyraził jednoznacznie, że w zamiarach elektorskich chodzi wyłącznie o suwerenność (*Es würde keines Durchgehens vennöthen haben, sondern E. Ch. D. hoffen [...] das ist die Souverainität*). UA VIII, 116. Zob. O. von Schwerin do elektora, Frombork, 16 września 1656, UA VIII, s. 117; O. von Schwerin do kanclerza Erica Oxenstierny, Królewiec, 22 września 1656 r., UA VIII, s. 120. Zob. jasno określone żądanie elektora wobec swoich pełnomocników na rokowania ze Szwedami w sprawie dalszej współpracy, której ceną miała być modyfikacja wzajemnego stosunku w kierunku uzyskania suwerenności w księstwie pruskim. Instrukcja elektora dla O. von Schwerina i Friedricha von Jena w misji do Karola Gustawa, Królewiec, 1 października 1656 r., UA VIII, s. 123; Zob. także sprawozdanie Schwerina dla elektora, Frombork, 5 października 1656, UA VIII,

w samych jego postanowieniach. Stwierdzenie takie mogło jedynie świadczyć, że jeśli pojęcia suwerenności nie zastosowano w traktacie welawskim, to od jego użycia odstąpiono świadomie. Powodem takiego podejścia w traktacie welawskim mogła być – jak się czasem przypuszcza, chociaż nie jest to pewne – niezajomość pojęcia suwerenności oraz nierozumienie jego znaczenia po stronie polskiej, zmuszające do zastosowania pojęcia innego, które byłoby po stronie polskiej zrozumiałe¹⁵. Inną przyczyną mogło być również świadome odejście służb elektorskich od tego pojęcia w rokowaniach z Polską, starających się chociażby ze względów taktycznych, nie stracić z pola widzenia najważniejszego celu, jakim było zachowanie przez elektora Prus Książęcych na jakichkolwiek warunkach¹⁶. Na zamieszczeniu terminologicznym zyskać mogła jednak przede wszystkim strona polska. Suwerenność, jak ją już wówczas zaczęto pojmować, i co wyraźnie wynikało z poglądów brandenburskich, jest bowiem władzą trwałą i absolutną. Jest ona również niepodzielna, a przede wszystkim nieograniczona. Suwerenem mógł być każdy podmiot polityczny w ramach stosunków wewnętrznych, posiadający odpowiednią pozycję i siłę, albowiem była ona ich wypadkową, jeśli je posiadał, pod warunkiem, że nie była ona prawnie w jakikolwiek sposób ograniczona¹⁷. W stosunkach zewnętrznych suwerenność

s. 127. Schlippenbach do Karola Gustawa, *Zur Geschichte der hohenzollernschen Souveränität in Preußen. Diplomatischer Briefwechsel des Königs Karl Gustav von Schweden und des Gesandten Christoph Karl von Schlippenbach aus den Kriegsjahren 1654–57*, hrsg. von A. von Schlippenbach, Berlin 1906, ss. 40–44 (dalej: Schlippenbach), ss. 92, 123, O oczekiwaniach elektora w sprawie szwedzkiej zgody na uznanie suwerenności w Prusach Ch. K. von Schlippenbach donosił Karolowi Gustawowi, Królewiec, 12 września 1656 r. Schlippenbach, ss. 118–120. Odpowiedź Karola Gustawa do Schlippenbacha, Frombork, 13 września 1656 r. w: ibidem, s. 123. O zamiarach strony brandenburskiej w sprawie suwerenności Ch. Schlippenbach do Karola Gustawa, Królewiec, 2 października 1656 r. w: ibidem, s. 137. Relacja Schlippenbacha dla Karola Gustawa ze spotkania z elektorem, Królewiec, 5 października 1656 r., w: ibidem, s. 142; Schlippenbach do Karola Gustawa o oczekiwaniach elektora w sprawie suwerenności, Królewiec, 28 października 1656 r., w: ibidem, s. 165; G. Wittrock, op. cit., ss. 75–111. Strona brandenburska w negocjacjach ze Szwedami raz forsowała pojęcie suwerenności, innym razem w rozmowach ze stroną polską, chociaż późniejszych, nie posługiwała się tym pojęciem. Jednakże jeszcze w instrukcji wystawionej 3 marca 1657 r. przez Fryderyka Wilhelma na planowane ewentualne rokowania pokojowe z Polską, nakazywał on swoim wysłannikom *Maintienung und Behauptung der Souveränität in Preußen und was davon dependiret*. UA VIII, s. 158. Zob. też w rezolucji w tej samej sprawie, Królewiec, 18 lutego 1657 r. UA VIII, s. 151. Należy przyjąć, że czyniono tak w obu przypadkach świadomie.

¹⁵ Jeśli przyjąć, że jednym z możliwych źródeł wiedzy o praktycznym zastosowaniu pojęcia *soverinitas*, mogły być Niderlandy, ze względu na kontakty elektora, jak też jego otoczenia, to należy stwierdzić, że Niderlandy (ale także Niemcy, na terenie których o sprawach tych dyskutowano) nie były bynajmniej obce Polakom. Nie było więc przeszkód w możliwościach zapoznania się z prawnoustrojowymi rozwiązaniami, jak też poglądami doktryny.

¹⁶ Utrata Prus Książęcych w przypadku przedłużania się wojny wskutek pozostawaniu elektora w dalszej koalicji ze Szwedami, była realna. Elektor do Hoverbecka, Królewiec, 10 września 1657 r., UA VIII, s. 216–217.

¹⁷ A. Dock, *Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Großen*, Straßburg 1897, ss. 3–134; J. Dennert, *Ursprung und Begriff der Souveränität*, Stuttgart 1964, ss. 56–72; H. Dreitzel, *Protestantischer Aristotelismus und absoluter Staat. „Die Politica“ des Henning Arnisaeus (ca. 1575–1636)*, Wiesbaden 1970, ss. 212–259; G. Henkel, *Untersuchungen zur Rezeption des Souveränitätsbegriffs durch die deutsche Staatstheorie in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Marburg 1967, ss. 50–127; R. Hoke, *Die Reichstaatslehre des Johannes Limnaeus. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Staatsrechtswissenschaft im 17. Jhd.*, Aalen 1968, ss. 54–151; idem, *Bodins Einfluß auf die Anfänge der Dogmatik des deutschen Reichsstaatsrechts*, w: Jean Bodin. *Verhandlungen der internationalen Bodin Tagung in München*, hrsg. von H. Denzer, München 1973, ss. 315–332; H. Quaritsch, *Staat und Souveränität*. Bd. 1. *Die Grundlagen*, Frankfurt/M 1970, s. 400 i n.; D. Willoweit, *Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt*. ss. 121–184.

przybierać mogła jednak inny charakter. Przede wszystkim nie każdemu suwerenność musiała być dana, względnie nie każdemu ona przysługiwała.

W tym kontekście odstąpienie przez dyplomację brandenburską – niezależnie od powodów – od mocnego stosunkowo terminu *suverenitas*, zastosowanego we wcześniejszym traktacie labiawskim na rzecz *iure supremii domini*, które użyto w traktacie welawskim, będącym pojęciem bardziej opisowym, a tym samym wieloznacznym, a więc, jak należałoby przyjąć, słabszym, oznaczało zachowanie przez stronę polską jakiejś formuły relacji wobec Prus Książęcych. Ponadto, poza innym brzmieniem oraz treścią poszczególnych postanowień, ale również znaczeniowym i politycznym kontekstem ich użycia oraz sposobem wyrażenia w obu traktatach, określających szczegóły wzajemnych stosunków, pojęcia te miały również swoje odmienne znaczenie, określające dwa różniące się – przynajmniej w znaczeniu funkcjonalnym – stany polityczno-prawne¹⁸. W zmienionych w 1657 roku okolicznościach, pomimo piętrzących się przed nim trudności¹⁹, elektorowi udało się wprawdzie zachować w swoim władaniu Prusy Książęce (bez jednak już Warmii), ale za cenę zmiany warunków porozumienia z Polską na znacznie gorsze w porównaniu z tymi, jakie wynegocjował ze Szwecją w Labiawie. Uzyskał on bowiem zwierzchność w ramach wykonywanej władzy (*iure supremii domini*), ale jednocześnie wyraźnie ograniczoną (zmiana statusu księstwa²⁰, własnej

¹⁸ Pojęcie *suverenitas* pojawiło się na gruncie niemieckim w XVII w., wyrastając ze sporów doktrynalnych o pozycję i zakres uprawnień władców terytorialnych dążących do zdobycia jak największego i nieograniczonego udziału we władzy mieszczącej się dotąd w pojęciu *superioritas territorialis*. *Suverenitas* było odpowiednikiem *majestas*, wywodzącym się od Bodina. Przykładem prób wprowadzenia w obieg praktyki politycznej pojęcia *suverenitas* były negocjacje prowadzone przed zawarciem pokojów westfalskich z 1648 r. Tymczasem pojęcie *iure supremii domini*, które pojawiło się incydentalnie przy okazji tychże samych okoliczności, jakimi były pokoje westfalskie, nie było synonimem suwerenności. Wystąpiło ono jako pojęcie opisowe określające stan, w którym wyrażona zostawała zwierzchność, ale nie stanowiąca prawa do wykonywania władzy bez ograniczeń. W ten sposób opisano relację Francji wobec Alzacji po 1648 r. Przypuszczenia, że po stronie polskiej nie znano pojęcia suwerenności i dlatego dla opisania istoty władzy elektora w księstwie pruskim posłużono się pojęciem opisowym, niekoniecznie musi być trafny, chociażby z tego powodu, że posłużono się pojęciem jednak znanym w praktyce politycznej, oddającym pewien charakter stosunków prawno-ustrojowych. Jeśli wziąć pod uwagę decydujący udział Lisoli w zawarciu traktatu i nadaniu mu kształtu prawnego, nie można wykluczać, że tak właśnie było. Jako zawodowy dyplomata znał on dobrze stosunki panujące w Rzeszy, w tym te mające miejsce w Alzacji, należącej do Rzeszy, a graniczącej z Franche-Comté, z którego Lisola pochodził. D. Willoweit, op. cit., ss. 121–184; A. F. Pribram, op. cit., ss. 5–7; H. Quaritsch, op. cit., ss. 82–85. W tajnej instrukcji królewskiej z 22 maja 1657 r., danej Lisoli w Dankowie. Znajdujący się w obliczu trudnych wyborów król Jan Kazimierz określił w niej granice swoich ustępstw w sprawie pruskiej, jakie mogły być zastosowane za cenę wciągnięcia elektora do koalicji, przewidujących również empcję z lenna pruskiego w przypadku twardego stanowiska elektora (*Si Elect. Brandenburgica absoluta Prussiae superioritate flagitabit*). *Instructio secreta pro tractata cum Electore Brandenburgica a Rege mihi, soli... comissa*, w: A. Walewski, *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, T. 2, Kraków 1866, Dodatki nr XVIII; Lisola, *Berichte*, LVI, s. 204.

¹⁹ Tajna Instrukcja dla radcy wojennego i Generalfeldzeugmeistra Otto Christopha von Sparra, Królewiec 28 czerwca 1657 r., UA VIII, s. 213–214; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, s. 244–250; D. Makilla, *Traktat welawski. Dzieło pomyłki*; J. Wijaczka, *Traktat welawsko-bydgoski – próba oceny*, s. 56–61.

²⁰ Uznanie elektora przez stronę szwedzką suwerenem w Prusach Książęcych i na Warmii oznaczało wyzwanie się przez Szwecję w traktacie labiawskim wszelkich praw do Prus Książęcych i do Warmii. Konsekwencją tego było udzielenie przez stronę szwedzką gwarancji nieprzeszkadzania w wykonywaniu przez elektora oraz jego następców praw suwerennych w księstwie pruskim i w Warmii, jak też zobowiązanie się do niemieszania się w jego

pozycji²¹, warunków wykonywania władzy²², a zwłaszcza trwałości porozumień²³). Ta bowiem wymagała stałej konfirmacji traktatu przy każdej zmianie na tronie polskim. Sytuacja ta oznaczała, że w tej części swojego rozczłonkowanego władztwa, którą było księstwo pruskie jego pozycja na zewnątrz była ograniczona, pozbawiona pełnej suwerenności.

sprawy wewnętrzne, nawet na prośbę stanów i poddanych elektora (Art.4). W takiej sytuacji znoszono konieczność składania przez poddanych elektora przysięgi wierności na rzecz Szwecji. Suwerenność wykluczała bowiem takie zastrzeżenie. Tymczasem w traktacie welawskim pozycję wewnętrzną elektora w księstwie precyzowano nie jako suwerenność, ale władzę najwyższą (*iure supremi domini*), jaką mógł on sprawować w księstwie. Konstrukcja ta nie prowadziła do wyrzeczenia się przez Polskę praw do Prus, czego wyrazem było zachowanie przez Rzeczpospolitą ekspektywnej na księstwo w przypadku wygaśnięcia męskiej linii elektora oraz obowiązku złożenia na ewentualność takiej sytuacji przysięgi wierności składanej Rzeczpospolitej przez stany pruskie (*homagium eventuale*), warunkującej ważność objęcia władzy w księstwie przez każdorazowego nowego księcia w Prusach Książęcych. Zastrzeżenia te ograniczały pozycję elektora w księstwie. W tym też kontekście należy również pojmować zobowiązanie króla do zwolnienia poddanych i urzędników pruskich z przysięgi wierności na rzecz Rzeczypospolitej, (poc. Art.7), niezbędnej wobec przyznania elektorowi jedynie niezależności w księstwie. GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); Dogiel IV, nr 327–328, ss. 486–493; Moerner, nr 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; Dolezel, nr 40–41, ss. 184–196; GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22 (M); Moerner, nr 15a; Pufendorf, F. V., 6, & 45.

²¹ W traktacie labiawskim w celu wyeksponowania znaczenia suwerennej pozycji elektora podkreślono została jego wcześniejsza pozycja, jako lennika szwedzkiego (treść stosunku wyraźnie opisano). Suwerenność przyznana została także następcom prawnym elektora. W traktacie welawskim do lennej przeszłości elektora się nie odwoływano, albowiem w mieście dawnej, wprowadzono nową regulację, określającą pozycję elektora. W zakresie sukcesji bocznych linii elektora, w stosunku do postanowień traktatu labiawskiego, w którym stany pruskie i warmińskie zobowiązywały się do uznania Korony szwedzkiej za następcę prawnego (jedynie do Prus Książęcych, z wykluczeniem Warmii) oraz na warunkach podobnych do inwestytury z czasów polskich, w traktacie welawskim król zobowiązał się jedynie do dołożenia starań i użycia wpływu na Sejmie Rzeczypospolitej, aby posiadanie Prus Książęcych na tych samych warunkach lennych, na jakich wcześniej dzierżył elektor, przeszło na boczna linię Hohenzollernów (pozostała część art. 6). Stwierdzenie takie nie było więc zobowiązaniem, że postanowienia te uzyskają sankcję, ale jedynie zobowiązaniem do podejmowania przez króla działań dla uzyskania takiego potwierdzenia [...] *promittentque in Proxime comitiis, aut Proximo conventu, comitiorum potentatem habente, omnia, quae his conclusa sunt, ratihabitum iri*. Takie stwierdzenia osłabiały pozycję księcia w Prusach, nie gwarantując pewności sukcesji linii bocznych. GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); Dogiel IV, nr 327–328, ss. 486–493; Moerner, nr 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; Dolezel, nr 40–41, ss. 184–196; GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22 (M); Moerner, nr 15a; Pufendorf, F. V., 6, & 45.

²² Pozycja księcia w Prusach Książęcych została ograniczona w traktacie welawskim zobowiązaniem elektora do przestrzegania praw i wolności stanów pruskich oraz rozstrzygania spraw w księstwie zgodnie z prawem pruskim. Udzielenie stanom pruskim przez stronę polską podobnej gwarancji w przypadku sukcesji w księstwie pruskim oznaczało objęcie ich opieką Rzeczypospolitej. Ograniczeniami były ponadto szczegółowe regulacje dotyczące kwestii wzajemnych stosunków z zakresu pomocy wojskowej, przemarszów wojsk, werbunków, komisji rozjemczych, granicznych, handlowych, kursu monety. Sprawy te wyznaczały zakres wzajemnych stosunków, poddając je określonym postanowieniom umownym, stanowiąc ograniczenia wynikające z postanowień traktatowych. W traktacie labiawskim sprawy jurysdykcji w księstwie pruskim oraz w Warmii pozostawione zostały ich suwerenowi zarówno w zakresie organizacji wymiaru sprawiedliwości, jak i zasad procedowania. Samo jednak zawarcie w traktacie welawskim osobnego postanowienia o utworzeniu trybunału apelacyjnego w Prusach, miało charakter wyraźnej koncesji udzielonej stronie pruskiej przez króla, podkreślając tym samym brak pełnej swobody po stronie elektora. GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); Dogiel IV, nr 327–328, ss. 486–493; Moerner, nr 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; Dolezel, nr 40–41, ss. 184–196; GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22 (M); Moerner, nr 15a; Pufendorf, F. V., 6, & 45.

²³ Najważniejszym ograniczeniem zawartym w traktacie welawskim był art. 21, w którym wprowadzono obowiązek renowacji i konfirmacji, stwarzający możliwość rewizji traktatu. GStA PK, Staatsverträge Polen, nr 1b (M); Dogiel IV, nr 327–328, ss. 486–493; Moerner, nr 121a, 121b; Pufendorf, F. V., 6, & 78–79; Dolezel, nr 40–41, ss. 184–196. Z kolei w traktacie labiawskim wprowadzono obowiązek zachowania traktatu przy każdorazowej zmianie na tronie szwedzkim czy też po stronie elektora. GStA PK, Staatsverträge Schweden, nr 22 (M); Moerner, nr 15a; Pufendorf, F. V., 6, & 45.

Sytuacja polityczno-militarna w okresie zawierania traktatu welawskiego w 1657 roku, jaka zarysowała się we wzajemnych stosunkach Rzeczypospolitej z państwem brandenbursko-pruskim w trakcie Drugiej Wojny Północnej, zwłaszcza w latach 1657–1660 wskazywała, iż po stronie brandenburskiej stało się jasne, że jeśli traktaty welawsko-bydgoskie zawarte przez elektora Fryderyka Wilhelma z Rzeczypospolitą w 1657 roku nie miały się stać incydentalnymi (zwłaszcza postanowienia traktatu welawskiego, dotyczące pozycji elektora w księstwie) wzmocnienie ich znaczenia uznaniem międzynarodowym było dla elektora niezbędne²⁴. Rokowania oliwskie pokazały jednak, że przedstawianie pewnych roszczeń napotykało na trudności. Kwestionowanie tytułów prawnych, powoływanie się na inne podstawy, blokowanie rozwiązań kompromisowych, uchylanie się od decyzji poprzez stawianie nowych żądań, posługiwanie się pretekstami, aby przechylić sprawę na swoją stronę i nie ustępować swoich celów – określało bieg wydarzeń podczas oliwskich negocjacji²⁵. Elektor nie pozyskał od Szwedów zapewnienia zwrotu instrumentów traktatów z Królewca, Malborka, Labiawy²⁶. Próby jednak uzyskania przez elektora zgody na ustąpienie przez Szwedów Elbląga, przyznanego mu przez Rzeczypospolitą w traktacie bydgoskim warunkowo pod wykup, spęzły na niczym²⁷. Podobnie nie zostały przyjęte projekty otrzymania rekompensaty za Elbląg w postaci jego zamiany ze Szwedami na Szczecin i ujście Odry²⁸, a z Polską za Braniewo oraz miasto i starostwo Gniew *cum territorio et omni ejus jure, wie wir Preussen haben*, do których dodać próbowano starostwo Nowe, mające zabezpieczać przejście przez Wisłę²⁹. Sprawa ponownie stanęła na gruncie traktatu bydgoskiego, chociaż Szwedzi, opierając się zamieszczeniu punktu o prawach elektora do Elbląga w głównym instrumencie pokojowym, zmuszeni zostali do pisemnego ich uznania w osobnym rewersie, sporządzonym przez francuskich negocjatorów³⁰.

²⁴ [...] *hat natürlich vorerst Schweden den durch den Welauer Vertrag geschaffenen Zustand in Preussen in aller Form anzuerkennen*. Instrukcja elektora dla J. v. Hoverbecka, L. Ch. Von Somnitz i A. v. Ostau na rokowania pokojowe, Ripen, 13 stycznia 1659 r., UA VIII, 688.

²⁵ *Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, hrsg. von O. Meinardus, Bd 6. von 1659–1663, ss. 86, 102–105; Lisola, *Berichte*, CLXIV, s. 549.

²⁶ *Acta Pacis Olivensis inedita*, hrsg. von J. G. Böhm, Bd. 1. *Diarium Pacificationis Olivensis*, Vratislaviae 1763, s. 238, 250; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1. *Acta Publica*, s. 104; Art. XXV traktatu oliwskiego, ibidem: *Acta Publica*, s. 174; W. Rudawski, *Historia polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660*, Petersburg 1855, t. 2, ss. 439–440.

²⁷ W trakcie negocjacji zwłaszcza Szwedzi starali się udaremnić prawa elektora do Elbląga wynikające z traktatu bydgoskiego. *Diarium* z 7/17 lutego 1660, UA VIII, s. 721; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, ss. 99–102, 157–159, 157–164, 166–168, 183–188, 193–194.

²⁸ *Protokolle und Relationen*, Bd 6, s. 99; Resolution des Kurfürsten, 14 marca 1660 r., UA VIII, s.729; Relacja pełnomocników z 7 kwietnia 1660 r., s. 730; *Acta Pacis Olivensis*, Bd.1, s.143.

²⁹ Resolution des Kurfürsten, 30 marca 1660, UA VIII, s. 731; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, ss. 160–161.

³⁰ Propozycja osobnego artykułu pokojowego w sprawie Elbląga. Dla jego zabezpieczenia Szwedzi gotowi byli wydać rewers w kwestii przekazania Elbląga elektorowi. Relacja pełnomocników z 3 kwietnia 1660 r. UA VIII, s. 729; Relacja z 7 kwietnia, UA VIII, s. 730; *Protokolle und Relationen*, Bd 6, s. 125; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1,

Przede wszystkim jednak w traktacie oliwskim w odniesieniu do kwestii pruskiej nie tylko nie użyto pojęcia suwerenności, nie mówiąc już w ogóle o jej uznaniu – co często jest nietrafnie i bezrefleksyjnie podnoszone³¹ – ale co ważniejsze, traktatu welawskiego w ogóle nie przywołano bezpośrednio w postanowieniach oliwskich, chociaż sprawa porozumień elektora z Polską była w czasie rokowań przedmiotem rozważań³². W art. XXIV instrumentu oliwskiego, w którym zawierany był pokój między Szwecją a Fryderykiem Wilhelmem, w pkt 2 stwierdzono bowiem jedynie, że *pacta vero & foedera omnia, quae partes pacistentes inter se vel cum aliis principibus ac statibus utrinque sanctita habent, quoad omnia sua puncta, clausulas & articulos integra & in pleno robore suo permaneant: ita tamen, ut per ea praesens transactio pacis nullum praejudicium patiatur*³³. Klauzula ta oznaczała jedynie, że traktat oliwski potwierdzał ważność wszelkich porozumień zawartych podczas minionej wojny przez jej uczestników, nawet o charakterze dwustronnym, w tym również wszystkich, które w swym celu skierowane były przeciwko Szwecji, przy czym traktaty te obejmowano pokojem powszechnym, nie wskazując na żaden z nich z osobna, czy też szczegółowo go nie wymieniając. Zastosowanie tej klauzuli przecinało opór strony szwedzkiej kwestionującej ważność traktatów elektora z Rzeczpospolitą z 1657 roku, jako zawartych przeciwko Szwecji³⁴. Formuła ta pozwalała uznać, że traktaty te objęte zostały pokojem oliwskim, w związku z rozstrzygnięciami dotyczącymi chociażby Elbląga, co podniesione zostało w postanowieniach włączonych w obręb pokoju oliwskiego. Tym samym można przyjąć, że zgodnie z punktami traktatu welawskiego, zakresem uznania, mającego miejsce w traktacie oliwskim, objęty został de facto pokój między Rzeczpospolitą a elektorem oraz

s. 206. W artykule osobnym Szwedzi wyrazili zgodę na objęcie miasta przez elektora pod warunkiem zachowania przez niego nadanych przez nich miastu wolności i przywilejów, jak również nie przeszkadzaniu prawu do zwrotu miasta, posiadanemu przez Polskę (spłata 400 tysięcy talarów). *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, ss. 209–210; S. Jacobsohn, *Der Streit um Elbing*, s. 41. Elektora jedynie zapewniono ustnie po stronie polskiej, że miasto zostanie mu przekazane. Relacja pełnomocników brandenburskich z 3 kwietnia 1657 r. UA VIII, s. 729. Ostatecznie formuła przyjęta 24 kwietnia 1660 r. UA VIII, s. 732; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1, ss. 242–243, 252–255, 259–260, 269–270.

³¹ Wniosek ten, czyniony poniekąd na skrót, wyprowadzany jest z przekonania, że skoro w traktacie welawskim przyznano elektorowi „suwerenność”, tym samym objęcie traktatu welawskiego pokojem oliwskim oznaczało uznanie suwerenności w Prusach. Zob. rozwinięcie i zestawienie poglądów w tej sprawie (nie wszystkich). J. Włodarski, K. M. Kantorska, *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, Studia Gdańskie, t. 29, 2011, ss. 197–201.

³² [...] *dass Schweden bei dieser Handlung die Welauische Pacta weder approbiren noch denselben et was derogiren, die Polen aber darüber fest halten wollen, nicht übereilen wolle*. Relacja pełnomocników brandenburskich z Oliwy, 24 kwietnia 1660 r., UA VIII, s.733.

³³ Pufendorf, F. V., 8, & 75; *Acta Pacis Olivensis*, Bd. 1. *Acta Publica*, s. 172; Moerner, nr 129a; Volumina legum, wyd. J. Ohryzki, T. 4, Petersburg 1859, ss. 748–749; W. Rudawski, *Historia polska*, t. 2, s. 439; UA VIII, s. 687–734; Lisola, *Berichte*, CLXXIV, ss. 557–558; A. F. Pribram, *Franz Paul Freiherr von Lisola*, ss. 201–219.

³⁴ Problem przekazania Elbląga stał się sprawą prestiżową dla elektora. Jej załatwienie – nie do końca po myśli elektora – mogło wywoływać obawy o powstanie precedensu, który mógł skutkować próbami zmian innych trudnych postanowień paktów welawsko-bydgoskich. M. Hein, *Johann von Hoverbeck. Ein Diplomatleben aus der Zeit des Grossen Kurfürsten*, Königsberg 1925, s. 118; E. Haumant, *La Guerre du Nord et la Paix d’Oliva 1655–1660*, Paris 1893, ss. 219–222.

sojusz wojskowy elektora z Rzeczypospolitą, w którym uznano go za stronę umowy, mającą określony zakres niezależności politycznej w księstwie pruskim, stanowiącej rezultat zniesienia zwierzchności lennej Rzeczypospolitej wobec księstwa pruskiego. Jednocześnie zakres tej niezależności określały właśnie postanowienia traktatu welawskiego, które dość precyzyjnie normowały również prawne pozostałości zwierzchności Rzeczypospolitej, ograniczające jego niezależność wewnątrz, a całkowicie przekreślając ją na zewnątrz. Wnioskować więc można było, że gdyby w traktacie welawskim, w którym zawarto sojusz wojskowy Rzeczypospolitej z elektorem, jego pozycję prawno-polityczną, jako strony tego układu oraz jego władzę w księstwie określono jako suwerenną, to w tak ogólnej formule potwierdzenia wszelkich traktatów, do których doszło w trakcie wojny, jaka zawarta została w pakcie oliwskim, potwierdzenie zyskałaby również suwerenna władza elektora, pojmowana w sposób odpowiedni dla istoty tego pojęcia, które właściwie rozumiano. A *contrario* należy przyjąć, że skoro w traktacie welawskim na określenie władzy elektora w księstwie nie zastosowano pojęcia suwerenności, to akceptowano takie pojęcie, określające formułę niezależności elektora w księstwie pruskim, które w traktacie welawskim zostało rzeczywiście zastosowane, czyli pojęcie *iure supremii domini*, wraz z wszelkimi wiążącymi się z tym ograniczeniami.

Dorozumiane objęcie traktatów welawskiego oraz bydgoskiego pokojem oliwskim niosło za sobą określone konsekwencje praktyczne. Nadanie im prawnomiędzynarodowego uznania, mimo braku w rozumieniu elektora pełnej satysfakcji z ich rezultatów politycznych, było jednak – o czym świadczyły zabiegi negocjatorów elektorskich – istotne dla strony brandenburskiej z kilku co najmniej powodów. Przede wszystkim unikano marginalizacji traktatów. W instrument pokojowy, kończący długoletnią wojnę, wiążącą kilku uczestników, włączano lokalne porozumienie dwustronne. Powiadamiano w nich społeczność międzynarodową, że jednego z sygnatariuszy tego porozumienia – będącego w zasadzie przede wszystkim dwustronnym sojuszem wojskowym – zwalniano z podległości lennej. Czynność ta polegała na derogacji dotychczasowego stosunku prawnego poprzez wprowadzenie nowej regulacji w miejsce poprzedniej, sprowadzającej się do zniesienia stosunku podległości lennej przez jego zastąpienie przymierzem wojskowym. Zwolnienia z lenna na takich zasadach dokonywał drugi z kontrahentów, będący dotąd zwierzchnikiem lennym zwolnionego, unikając jednak sformułowania o przyznaniu zwolnionemu z lenna suwerenności, stosując natomiast na oznaczenie jego sytuacji inne, bardziej opisowe określenia jego pozycji prawno-politycznej w księstwie oraz w stosunku do Rzeczypospolitej. Tym samym przez podniesienie zdolności elektora do zawarcia traktatu uznawano podmiotowość prawnopolityczną elektora, podnosząc jego zdolność traktatową. W pokoju oliwskim, pomimo

ograniczeń, jakie wprowadzono odnośnie pozycji prawno-politycznej elektora w księstwie pruskim, posługując się ogólną formułą pokoju powszechnego notyfikowano jednak jego nowy status polityczny, co miało znaczenie dla przyszłych stosunków polsko-brandenburskich w szerszym ujęciu międzynarodowym.

W tym sensie rezultaty pokoju oliwskiego w odniesieniu do sprawy pruskiej jawią się nie tyle w odwrotnym, co bardziej wielostronnym znaczeniu. Niewątpliwie jedną z podstawowych kwestii politycznych wiążących się z tą sprawą było bowiem pytanie, czy strona polska podpisując pokój oliwski, zgadzając się domyślnie na objęcie układu welawskiego postanowieniami pokoju oliwskiego, czynność tę traktowała jako rozwiązanie ostateczne, pozwalające na ujęcie swojego rozwiązania dwustronnego, jakie miało miejsce w traktacie welawskim, czy też było to rozwiązanie taktyczne, dokonywane przy okazji zawierania pokoju powszechnego, z okazji którego nie chciano komplikować zbyt zbytecznymi szczegółami, uznając natomiast te zdarzenia w praktyce być może za doraźne ustępstwo, od którego będzie można w stosownym momencie odstąpić? Oczywiście Rzeczpospolita miała szereg powodów do nie przedłużania starć ze Szwedami. Dokonanie jakichś ustępstw, mających doprowadzić do oderwania elektora od związku ze Szwedami, których celem miało być zakończenie niszczącej wojny, wydawało się, zwłaszcza w warunkach 1657 roku konieczne, i taka – jak można byłoby przypuszczać – była w rozumieniu strony polskiej cena pokoju³⁵. Niemniej jednak, mając na uwadze konieczność zawarcia pokoju (dla Rzeczypospolitej coraz bardziej istotna stawała się rozprawa z Moskwą), pozwolono na taki obrót rzeczy.

Dariusz Makiłła, *Preußens Angelegenheit im Vertrag von Oliva vom 3. Mai 1660, Teil 2: Verhandlungen in Oliva und Friedensschluss*

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel handelt von einer Problematik der Bestätigung von im Jahre 1657 zwischen der Republik Polen und dem Kurfürsten Friederich Wilhelm von Brandenburg geschlossenen Verträgen, die auf die Neue während der Vertragsverhandlungen von Oliva eine Rolle spielte. Der Kurfürst von Brandenburg bemühte sich darum, Interessen seines Staates in die zwischen der Republik Polen und Schweden geführte Friedensdebatte einzubringen. Er wollte dadurch nicht nur eine Friedensgarantie erreichen, sondern darüber hinaus seine Entpflichtung als Vasall Polens in Preußen sowie eine Bestätigung seiner politischen Unabhängigkeit auf diesem Gebiet. Die Absichten des Kurfürsten wurden durch Schweden nicht unterstützt, weil man zu erkennen glaubte, dass der Vertrag aus dem Jahre 1657 gegen schwedische Interessen gerichtet war. Schweden forderte daher, alle bisherigen Verträge aufzuheben. Bei der Verhandlung wurden außer der Bestätigung der Unabhängigkeit Preußens von der Republik Polen weitere bedeutende Themen besprochen, so auch die Zuordnung der Stadt El-

³⁵ R. Frost, op. cit, ss. 3–12; L. Kubala, *Wojna brandenburska*, ss. 28–65; idem, *Wojny duńskie*, ss. 329–330; Z. Wójcik, *Polska i Moskwa wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa 1957, ss. 343–377; J. Dąbrowski, *Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce 1996, sa. 91–107; D. Makiłła, *Wojna północna (1655–1660) jako casus wczesnonowoczesnej polityki*, *Studia Maritima*, t. 29, 2016, ss. 97–103.

bing zum Gebiet des Kurfürsten, was der Vertrag aus dem Jahre 1657 garantierte. Auch diese Bestimmung wollte Schweden nicht anerkennen, weil man das als schwedischen Interessen zuwiderlaufend empfand. Letztendlich gab es nach langen und intensiven Verhandlungen keine endgültige Bestätigung der Freistellung des Kurfürstens von seinen Lehenspflichten in Preußen und keine Anerkennung seiner Unabhängigkeit. Hingegen wurden durch den Vertrag von Oliva alle Verträge und Vereinbarungen bestätigt, die während des Krieges in den Jahren 1655 bis 1660 geschlossen wurden, was ebenfalls die Anerkennung der im Jahre 1657 zwischen der Republik Polen und dem Kurfürsten geschlossenen Verträgen bedeutete.

Übersetzt von *Tomasz Wyzlic*

Dariusz Makilla, *The Prussian case in the Treaty of Oliwa of 3 May, 1660, Part 2: Negotiations in Oliwa and the peace treaty*

Summary

The article presents the problem of the confirmation of treaties between Commonwealth and elector Frederic William of Brandenburg concluded in 1657 during the negotiations in Oliwa monastery in 1660 concerning that peace of the war which was waged in northern Europe from 1655. The Brandenburg tried to include these both sides treaties in conclusions of the peace of Oliwa to reach guarantees of general peace what could bring to elector the recognition of his release from the Fief in Duchy of Prussia and confirmation of his political independence in this territory. The Swedes didn't want to agree with this conception because they levelled charges for all the treaties concluded during the war that have been made, in their mind, against them. The confirmation of Prussian case was dealt at the background of other important for Brandenburg questions as for example the delivering the city of Elbing admitted already to the Elector by Commonwealth in treaty of Bromberg in 1657, which the Swedish did not want realize for the same reason as connected with hostile them treaties. At the end after a longer and hard negotiations in Peace of Oliwa however was not concluded the special confirmation of release the elector from Fief in Duchy of Prussia and acknowledgment of his independence there but in Peace of Oliwa was made a general confirmation all the treaties and agreements concluded during just the finished war what signified also the treaties between the Commonwealth and the Elector of Brandenburg from 1657.

Translated by *Dariusz Makilla*

Prof. nadzw. dr hab. Dariusz Makilla
Katedra Powszechniej Historii Ustroju i Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie
dmakilla@wp.pl

Źródła archiwalne

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin–Dahlem,
Staatsverträge Polen, nr 1b (M)
Staatsverträge Schweden, nr 12–16, 22–23

Źródła drukowane

Acta Pacis Olivensis inedita
1763 *Acta Pacis Olivensis inedita*, hrsg. von J. G. Böhm, Bd. 1. *Diarium Pacificationis Olivensis*, Vratislaviae.

Die Berichte des kaiserlichen Gesandten
1887 *Die Berichte des kaiserlichen Gesandten Franz von Lisola aus den Jahren 1655–1660*, hrsg. von A. F. Pribram, Archiv der Österreichischen Geschichte, Bd. 70.

Dogiel Maciej
1764 *Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vol. 4, Wilno.

Moerner Theodor von

1867 *Kurbrandenburgs Staatsverträge 1600–1700*, Berlin.

Dolezel Stephan u. Heidrun

1971 *Die Staatsverträge des Herzogtums Preussen*, Tl. 1. *Polen und Litauen*, Köln.

Politische Testamente der Hohenzollern

1981 *Politische Testamente der Hohenzollern*, hrsg. von V. R. Dietrich, München.

Protokolle und Relationen

1907 *Protokolle und Relationen des Brandenburgischen Geheimen Rates aus der Zeit des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, hrsg. von O. Meinardus, Bd 5. (1655–1659), Leipzig.

Pufendorf Samuel

1695 *De rebus gestis Friderici Wilhelmi Magni Electoris Brandenburgici commentariorum libri 19*, Berlin.

Rudawski Wawrzyniec

1855 *Historia polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660*, t. 2, Petersburg.

Terlon Hugues de

1999 *Pamiętniki ambasadora Ludwika XIV przy królu Szwecji Karolu X Gustawie 1656–1660*, Przetł., opr., wstęp E. Cześćcik, Wrocław.

Urkunden und Actenstücke

1866–1928 *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 2–3, 7–8, 15, 23, hrsg. von B. E. Simon, H. Peter, B. Erdmannsdörffer, K. Breysig, M. Hein, Berlin.

Volumina Legum

1859 *Volumina Legum*, wyd. J. Ohryzki, t. 4, Petersburg.

Opracowania

Bosse Friedrich

1887 *Zur diplomatischen Vorgeschichte des Königsberger Vertrages auf Grundeiner kritischen Vergleichung von Samuel Pufendorfs schwedischen und brandenburgischen Berichte unter einander und mit den Acten*, Berlin.

Dąbrowski Janusz

1996 *Polsko-moskiewskie rokowania pokojowe w 1658 roku*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska i J. Wijaczka, Kielce, ss. 91–107.

Dennert Jürgen

1964 *Ursprung und Begriff der Souveränität*, Stuttgart.

Dock Adolf

1897 *Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Großen*, Straßburg.

Dreitzel Horst

1970 *Protestantischer Aristotelismus und absoluter Staat. „Die Politica“ des Henning Arnisaeus (ca. 1575–1636)*, Wiesbaden.

Erdmannsdörffer Bernhard

1869 *Graf Georg Friedrich von Waldeck. Ein preussischer Staatsmann im 17. Jahrhundert*, Berlin.

Frost Robert I.

1993 *After the Deluge. Poland–Lithuania and the Second Northern War 1655–1660*, Cambridge.

2000 *The Northern Wars. Wars, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow.

Haumant Émile

1893 *La Guerre du Nord et la Paix d'Oliva 1655–1660*, Paris.

Hein Max

1925 *Johann v. Hoverbeck. Ein Diplomatenleben aus der Zeit des Grossen Kurfürsten*, Königsberg.

1929 *Otto von Schwerin. Der Oberpräsident des Großen Kurfürsten*, Königsberg.

Henkel Gerhard

1967 *Untersuchungen zur Rezeption des Souveränitätsbegriffs durch die deutsche Staatstheorie in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Marburg.

Herbst Stanisław

1973 *Trzydniowa bitwa pod Warszawą 28–30 VII 1565 r.*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa, ss. 137–157.

Hoke Rudolf

1968 *Die Reichstaatslehre des Johannes Linnaeus. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Staatsrechtswissenschaft im 17. Aalen.*

1973 *Bodins Einfluß auf die Anfänge der Dogmatik des deutschen Reichsstaatsrechts*, w: *Jean Bodin. Verhandlungen der internationalen Bodin Tagung in München*, hrsg. von H. Denzer, München, ss. 315–332.

Jacobsohn Sergej

1928 *Der Streit um Elbing in den Jahren 1698/99. Ein Beitrag zur Geschichte der Beziehungen Polens und Brandenburgs*, *Elbinger Jahrbuch*, H. 7, ss. 1–148.

Kubala Ludwik

1917 *Wojna brandenburska i najazd Rakoczejo w roku 1656 i 1657*, Lwów.

Lundkvist Sven

1987 *Säkerhet och Fred. Kring den westfalska fredens problematik*, w: *Utrikespolitik och historia. Studier tillägnade Wilhelm M. Calgren den 6 maj 1987*, Stockholm, ss. 163–173.

Makilla Dariusz

1998 *Między Welawą a Królewcem 1657–1701. Geneza królestwa w Prusach (Königtum in Preußen). Studium historyczno-prawne*, Toruń.

2001 *Traktat welawski z 19 IX 1657 r. – dzieło pomyłki czy zdrady? Uwagi na tle historii dyplomacji polskiej w czasach Drugiej Wojny Północnej (1654–1667)*, w: *Historia Integra. Księga Pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin Prof. Stanisława Salmonowicza*, Toruń, ss. 387–402.

2015 *Zniesienie hołdu pruskiego. Uwolnienie Prus Książęcych z podległości lennei wobec Rzeczypospolitej w latach 1657–1658*, *Miscellanea Historico-Archivistica*, t. 22, ss. 139–151.

2016 *Wojna północna (1655–1660) jako casus wczesnowożytnej polityki*, *Studia Maritima*, t. 29, ss. 83–113.

Neuber Anton

1915 *Das schwedisch–polnische Krieg und die österreichische Politik (1655–1657)*, Prag.

Opgenoorth Ernst

1971 *Friedrich Wilhelm. Der Große Kurfürst von Brandenburg. Eine politische Biographie. Erster Teil: 1620–1660*, Göttingen.

Opitz Eckard

1969 *Österreich und Brandenburg in Schwedisch–Polnischen Krieg 1655–1660. Vorbereitung und Durchführung der Feldzüge nach Dänemark und Pommern*, Boppard/Rhein.

Philippon Martin

1897 *Der Grosse Kurfürst Friedrich Wilhelm von Brandenburg*, Bd. 1, Berlin.

Pribram Alfred Francis

1894 *Franz Paul Freiherr von Lisola 1613–1674 und die Politik seiner Zeit*, Leipzig.

Przyboś Adam

1957 *Stefan Czarniecki w latach „Potopu” 1655–1660*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej 1655–1660*, t. 2, Warszawa, ss. 119–179.

1996 *Operacja zimowo-wiosenna Karola X Gustawa w 1656 roku na ziemi przemyskiej*, w: *Rzeczpospolita w latach potopu*, red. J. Muszyńska i J. Wijaczka, Kielce, ss. 179–200.

Quaritsch Helmut

1986 *Souveränität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*, Berlin.

1970 *Staat und Souveränität*. Bd. 1. *Die Grundlagen*, Frankfurt/M.

Stangreciuk Mariusz

2007 *Traktat w Radnot (6 grudnia 1656) jako pierwsza próba rozbioru ziem Rzeczypospolitej: przyczyny, realizacja*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa, ss. 215–224.

Teodorczyk Jerzy

1973 *Wyprawa zimowa Czarnieckiego 1–20 II 1656 r. Bitwa pod Gołębiem*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa, ss. 259–295.

Walewski Antoni

1866 *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza 1655–1660*, t. 1, Kraków.

Wijaczka Jacek

1996 *Traktat welawsko-bydgoski – próba oceny*, w: *Rzeczpospolita w latach Potopu*, red. J. Muszyńska, J. Wijaczka, Kielce, ss. 49–74.

Willoweit Dietmar

1975 *Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt. Landesobrigkeit, Herrschaftsrechte und Territorium in der Rechtswissenschaft der Neuzeit*, Köln.

Wittrock Georg

1921 *Fördraget i Königsberg och dess förhistoria*, Karolinska Förbundets Årsbok, ss. 1–55.

1922 *Marienburg och Labiau*, Karolinska Förbundets Årsbok.

Włodarski Józef, Kantorska Kinga Maria

2011 *Między wojną a pokojem – międzynarodowe implikacje i gwarancje pokoju oliwskiego 3 maja 1660 r.*, Studia Gdańskie, t. 29, ss. 183–203

Wojtasik Janusz

2007 *Wojna szarpana Stefana Czarnieckiego w dobie potopu szwedzkiego (1655–1660)*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, Pod red. Mirosława Nagielskiego, Warszawa, ss. 183–200.

Wójcik Zbigniew

1957 *Polska i Moskwa wobec wspólnego niebezpieczeństwa szwedzkiego*, w: *Polska w okresie Drugiej Wojny Północnej*, t. 1, Warszawa, ss. 343–377.